ГОРІЛИ СТЕПИ

/

У п'ятницю перед Клечальною у Червоної знайшлося теля. Воно було так само червоне, з білою плямою на лобі, з такою ж смугою під черевцем, з білими ратицями й мало незвичайно ніжний вигляд.

Старий Вільгельм не міг натішитись.

Він ходив коло корови й говорив Мірті:

— Est gut. Est sehr gut x. Це зовсім хороше. Коли йде худоба в лінію, то дуже добра ознака. Ей-гей, прекрасна німецька порода, чиста, як баварське пиво.

1 Це добре, це дуже добре (нім.).

Мірта тихо посміхалась.

— Вона справжня Гретхен,— говорив далі Вільгельм.— Причепить би їй блакитну стрічку, на стрічку дзвіночка й пустити по пішоходах в околицях Лип. Ай-яй! Як би вона пройшлась. Скільки розмов було б у сусідів. Гей-гей! Але тут, моя люба, ніхто не розуміє. Ніхто тут цього не розуміє.

Вільгельм виймав з рота люльку й завзято спльовував. Тоді взяв теля й обережно одніс його до куховарні. Лизавета кинула на ту пору в'язати панчохи і йшла назустріч.

— Лізбет! Лізбет! Таке хороше теля! Гретхен! Мила Гретхен! Моя добра, хороша. Ти твердо бережеш мій рід!

Лизавета мовчки, співчуваючи, хитала головою.

— Ти не забула, Лізбет, коли дядя Фріц прислав нам залізницею червону корову? О, що то за час був! О, Ми були тоді дуже бідні. Ми тоді молились за неї. О,]а! О,]а! Чиста лінія фамилії Кравзе... Кравзе! Що то є— Кравзе?! О, то довгий рід хліборобський!

Старий ще довго в розчуленні говорив, та Лизавета лише інколи обзивалась до нього.

В неї йшли за ниткою панчохів далекі-далекі думки.

— Що це за край? Що за степи, де вони живуть? Вона не знала. Прожила ввесь свій вік і не знала. Вона

думала в цю пору про околиці Берліна — липові гаї, тихі, тіняві...

Старий пивоварник, її батько, держав там крамницю. Хтоз-на, як жилось! Хоч інколи й на черстВому — все ж було радісно мріяти в білім убранні в тінях алей.

Чого і як вона сюди попала? Чого тут жила?

Це був сон, лише сон.

А як прокинеться, знову стане гуляти в білім убранні в липових алеях.

То нічого, нічого, що в коси вплівся густо-сивий волос.

А тепер сплітати панчохи й чекати, як прикотиться клубочок до Берліна — то є ціль всього життя.

Увечері Гордій, селянський парубок, що прибув сюди, в Зелену Долину, з якоїсь сусідньої губернії, пригнав додому худобу.

Вільгельм, як і завсіди, пильним оком оглядав кожну тварину, аж поки не приходила остання сіра корова, що завсіди пленталась у хвості.

1 О, так! (Ніл.)

Тоді заганяв разом із Гордієм усю худобу до хліва й чека* поки Мірта подоїть корів.

Звідти йшов оглядати всю садибу.

За оселями, критими червоною черепицею, йшов до само! ріллі широкою смугою сад. Грядки в ньому було добре оброблено, кожну деревину обмазано білою вапною. На широких кронах були вже помітні невеликі овочі.

Цього року, по всьому, врожай садовини буде добрий.

Посередині саду йшла густа липова алея, що кожного разу нагадувала далекий рідний край, густі берлінські липові алеї.

— Гей-гей! Vaterland *. Хто раз одірветься од нього, в того серце ніколи не заживе — тихі виразки завсіди колупатимуть.

За садом в гущавині лоз і бугили тихо протікав струмок. За ним угору піднімався степ.

Вільгельм йшов широкою борозною до степу. Там сів коло вітряка й слухав тихий шелест вітру об крила.

На заході звисали сизі хмари, купчились у громади. Інколи різала повітря гостра блискавиця і в освітленні її вставали далекі хвилясті простори, вкриті сизим туманом.

Десь із темряви виривався жалібний звук і поволі завмирав. В глибокій задумі дрімали широкі могили, розлогі байраки й поодинока смуга лісу "Зеленої долини".

А в цій теплій задумі думки самі пливли в голову.

Вільгельм думав: як це сталось, що він, зроду-звіку німець, мешканець берлінських околиць, опинився тут, в оцих далеких степах чудної, незвичайної країни?

Як це давно було, що він уперше сюди приїхав, з порожніми руками, лише з однією Лизаветою.

А тепер має велику площу землі, добре господарство, всього вдосталь.

— О, мій Боже! О, мій добрий Боже! Хто зрозуміє всі твої вказівки, всі твої шляхи, зарані одміряні кожному?

І було дивно, що це з ним сталось. А може, це й не з ним?

Може, той, хто їхав з Берліна, інший, і зовсім другий складав тут господарство?

Десь з глибини темряви вставав густий звук, сумний і величний.

Як здавна, степ обзивався до Вільгельма, а цей ніколи не міг зрозуміти.

1 Батьківщина (нім.).

І з тривогою думав об тім.

І знову йшли думки, заплутані, невиразні, але кожна тепло сідала в груди.

І тихий подих вітру лагідно студив її.

— Степ! Степ! Великий степ! Благословляю тебе, як Яків і Оврам свої землі й отари!

Старий розчулено вслухувався в темряву. Десь за лісом почулось торохтіння фургона. Пізніш звуки наблизились.

Густий бадьорий голос рішуче спинив коней і поспитав:

— Тату, це ти?

— Я, Йогане.

— Йди сюди, підвезу. Вільгельм спустився на дорогу.

— Що ти робив тут, тату?

— Я сидів і думав.

— Про віщо?

— Я думав, я думав про цей степ. Дощ буде. Хороший хліб піде...

Ну, іще думав про революцію. Що таке революція. Чого чоловікові хочеться? Люби землю й трудись. І більше нічого.

— Я не цього боюсь, тату,— тихо зауважив Йоган.

— О, я знаю. Ти думав про землю. Думав — одберуть... То нічого. То не страшне. Страшне інше...

— А! Цього ніколи не буде! Ми німецькі піддані. Землю не зачеплять... Та вчеплюся зубами — загризу кожного, хто насмілиться одібрати.

— О Йогане, зуби поламаєш, не вдержиш.

— Однаково, землі їм не взяти.

Молоде, засмалене обличчя Йоганове грізно насупилось, але хутко розійшлося знову в теплу лагідну усмішку. У дворі Гордій підійшов розпрягати коней. Йоган по-опікунськи поляскав по плечу.

— Ну, що, Гордію, революція йде?

— А йде.

— І ти радий?

— Не знаю. Я в цьому не розбираюсь.

Коні заводили в простору стайню, що була прилаштована до хат.

— Не знаєш! А гляди, про земельку думаєш? Думаєш, одбереш у Кравза й сам станеш хазяїном?

— Куди там!

— Кажи, кажи! А що ж ти з нею будеш робити?

Гордій нічого не відповів. На широкім, темнім обличч в нього лише розповзлась загадкова усмішка.

Вони прив'язали коні й пішли обидва спати до клуні.

Вільгельм поволі увійшов до хати. В чистій світлиці Ні високих пуховиках солодко спала Мірта, закинувши пухкз рожеву руку за голову.

Лизавета теж була в ліжкові, але ворочалась і, видно, не спала.

— Ти не спиш, Лізбет?

— О, ні, ні.

— Чому?

— Так. Я чекала тебе.

— Я був у степу. Я сидів і думав — чому степ нам чужий? Хіба ж не ми своїми руками кохали його?

— О, іа!

— Чому ніколи не поймем його? Який він красивий та великий, а який далекий нам! О, який далекий-далекий!

— А я думала, Вільгельме, ми будемо ще довго жити в Липах і там помремо.

— Чого так?

— Так я думала. Так воно буде.

Вільгельм сумно посміхнувсь і повільно став роздягатись.

Небо спалахнуло на коротку пору й засвітило пахучими квітками степу й тихими млиновими каганцями.

Тоді знову в жалібну симфонію розпустився степ — зацьві-рінькали коники, тихо підпідьомкала перепілка, пищала сон-птиця і тривожно шелестіли тополі...

Пізніше густо потягло з півдня, небо поволі заволоклось хмарами й засіяв тихий, задумливий дощ.

Над ранок він розпустився і йшов цілий день.

4

Другого ранку степ сміявся. Росами-намистами занизалися високі трави й жита.

Пахло міцно густим степовим зіллям, і ці пахощі йшли туманами вниз на долину, а далі річкою до моря.

В колонії дзвонили. Жалібний дзвін лунко плавав у росянім сонячнім повітрі.

Мірта була в темному, з білим фартухом, що запинав високі груди, в широкім солом'янім брилі, а з-під нього тихою ясною усмішкою дивилися сірі очі.

В руках несла молитовника й жмут пахучих квіток.

Гордій, що в цю пору вигонив худобу на пашу, насмішкувато оглянув її.

— Ти чого смієшся?—поспитала Мірта.

— А хіба не можна? — грубо відповів Гордій.

— Ні, ти, мабуть, хотів щось сказати?

— Ти біла й свіжа, як молодий опеньок.

— Я йду до кірхи.

^ — Молитися Богові?

— А ти хіба не молишся?

— Я шукатиму свого Бога в степу.

— І знайдеш там?

— А як не знайду, то клопоту мало: і без нього обійдемось. Мірта знову бризнула скалками очей — чи то Гордієві, чи

то назустріч рясним промінням. Примружилась, засміялась і одійшла.

У кірсі було людяно. Пахло травою й квітками.

На хорах фісгармонія лунала сьогодні надзвичайно радісно, і дружним хором за нею співали всі присутні.

Під кінець служби пастор говорив казань. Він сьогодні був святочний, урочисто-стриманий.

— Велика кара напосіла на наш нарід, що далеко б'ється, стиснутий з усіх кінців. Ми тут живемо в достатках і не знаємо, як наші брати там

страждуть. І хоч ми повинні за др^гу державу стояти, все ж наше серце не може бути байдуже до того, що діється з нашими кревними.

Бог посилає велику кару на людей, і кара та ще й досі не скінчилась.

А тепер ще розпочалась революція. Хто радіє [...] 1 люди нещирі, властолюбці. Всі ж ми мусимо з глибоким смутком прийняти її, як нову кару, що впала на наші плечі.

Мусимо, брати мої, твердо зберегти в душі своїй заповіді Божі, щоб не загинути в цьому бурхливому морі. І це треба прийняти, як неминучий іспит, і стійко прямувати до життя, до очищення від гріхів людності. Шляхи Божі йому одному відомі.

Так говорив пастор. І хоч служба була радісна й урочиста, все ж у всіх зосталася тривожна гуща на серці.

По дорозі з кірхи тяглися двома рядами густі розрослі липи, певне, посаджені ще піонерами на спомин про далеку батьківщину.

Було приємно йти в тінях лип по чистих споришевих стежечках і думати, і думати сонячну думу степів.

1 Дефект у виданні.

Мірта силкувалась собі з'ясувати й не знала, чому вона німкеня.

Навколо розперезались в блакитній млі зоряні степи, вбирали сонце й важко дмухали.

Мірта знала одне — вона квітка степів.

Завтра викупається в ставку, присне бризками в сонце й засміється.

І тоді знову розкриють обійми степи і в них легко розтане остання тривога.

///

Вільгельм ходив по ланах. Перший лан — золоті пшениці. Другий — стрункі, вже пахучі жита. А там далі над яром пішла ярина.

Коли б хто знав, що то є: запустити душу у пухкі землі, а тоді стежити, як розпускається вона в тоненькі стеблини та листочки.

І прислухатись, що вона скаже в тихім подиху вітру, в пісні жайворонка, що цілий день вищебечує в золотих струнах сонця.

— Коли б хто знав, як можна любити землю, куди поклав на зріст свою душу!..

— Але чому степи ллються маревами і не скажуть останньої правди за себе!

Межею йшли грецькі землі. Бронзовий гостроносий грек в шкуратяних постолах сидів на пригоркові й курив люльку.

— Ти що? Дивишся на хліб? Вільгельм привітався.

— Ой, гай-гай! Недовго будеш тішитись!

— Чого так?

— Революція! Революція йде — віхтями палахкотить!

— Нехай палахкотить! Колись потухне.

— Що, боїшся? Нічого! Нічого! Одберуть усе! Ха-ха-ха! Прийдуть до двору й скажуть: давай, Кравзе, все, що нажив. Що ти скажеш?

— А в тебе хіба не заберуть?

— А що в мене брати? Хіба чужі хвости? Нам не страшно! Вільгельм стояв і дивився на табуни худоби. За ними д<*сь

далеко-далеко мріяли смуги лісів другої колонії.

Хто ж уквітчав тебе лісами, як не ми, далекі приблудники?

З півдня вставало сиве марево моря.

Тихий подих солоного вітру лагідно студив обличчя.

— Над полудень привезли листа з міста.

Лист хтось передав із Німеччини, з Мюнхена, від далекого родича, юнака Стефана. Стефан писав:

"Мої любі, дорогі! Я тепер в Мюнхені, на богословському факультеті. Наука моя посувається з великим успіхом. В цьому році кінчаю й тоді не знаю, що далі робити. Мої професори кличуть мене зостатися при університеті — я ж не знаю, що буду робити.

Я з тривогою чекаю від вас звістки. Що з вами діється? З газет раз довідався, що всі колонії висилають до Сибіру. Я все бідкуюсь: невже й вам випала ця доля?

Боже мій, що діється! Коли я хочу вдуматись в сучасність — моє серце холоне від жаху. Люди потоптали все, що було святого в них. Куди поділись братолюбство, справедливість, християнство?!

Від усього цього я в глибокій нестямі. Далі я не можу бачити того лихоліття, що терпить наш народ. Коли це все скінчиться?!

Я б хотів зараз вирватись відсіль і прибути до вас. Я не знаю чому, але моя душа подвоїлась. Одна частина покірно зносить усе, що й моя батьківщина,— друга рветься до вас, туди, в степи, в мої рідні степи. Лягти б горілиць на сонці й дивитись, як замріяно стелеться далечінь. І не рухатись, і ні об чім не думати, не знати, що діється в світі.

Любі мої! Я без кінця ваш, і мої думки щоразу рвуться туди, на українські степи, до тихого маленького моря.

Не забувайте мене й знайте, що я навіки ваш.

Поцілуйте Мірту, коли вона ще не соромиться прийняти від мене поцілунку.

Хай вона не забуває нашого дитинства: то були найкращі часи в моїм житті.

Ваш Стефан" Вільгельм, читаючи листа, розплакався.

— О, ja! Jawohl! !Він не забуде нас. Стефан не забуде.

— Мюнхен нехороший город. Я не люблю його,— говорила Лизавета.

— О, ja! Стефан далеко піде. З нього буде пастор.

— Ні, він же не хоче, тату,— поправила Мірта.

— Ну, тоді професор. Стефан Кравзе професор! Кравзи ще покажуть себе.

1 О, так! Звичайно! (Нім.)

— Але ж війна тепер. Його можуть забрати,— говорила Мірта.

Та Вільгельм не слухав її.

— Це було давно,— говорив він далі,— коли він, ще маленький хлопчик, з ціпочком у руках, сирота, одинокий, зібрався до Німеччини. "Куди ти йдеш?" —"В Німеччину".— "Чого?" —"Хочу науки дістати".—"Як же ти підеш, коли в тебе нема нічого?" Він тільки засміявсь і помахав головою. Тоді попрощавсь і пішов... Ну, я таки щороку надсилав йому грошей. Все ж хоч далека, а рідня.

Вільгельм замріяно кудись дивився й говорив:

— А ти, Мірто, пригадуєш, як ви, обидва маленькі, бігали в степу, в саду, у мене яблука обривали? Скільки мені було шкоди з вами!

Мірта розсміялась:

— Мабуть, він уже забув за це.

— О, ні, ні!—заперечив Вільгельм.— Він це добре пам'ятає. А хотів би я бачити його. Який він з себе? Мабуть, стрункий, шляхетний...

— Яка шляхетність, тату,— обізвався Йоган,— коли там усі сидять на горохвяній юшці.

— О, ні, Стефан піде далеко!.. Він далеко піде! Вільгельм замовк. Сидів і про щось глибоко думав.

IV

Увечері густа теплінь кутала землю.

А в ставок спадали зорі рясним розірваним намистом — і там одривалися від них червоні вогненні сльози.

Мірта сиділа на корявім пеньку, над самою водою, й слухала.

Зі степу вставали хвилі темряви й котились на долину. Десь палахкотіла тепла тиха ватра, над нею ворочались тіні.

Від ватри падала тінь у ставок золотою пожмаканою стрічкою.

— Що, як стрічка розірветься і впаде один кінець кудись у безодню?

Мірта тиснула листа до грудей і з глибоким тремтінням у серці питала: невже це може статись? Що вона може понести тому химерному мандрівному юнакові?

Золотою ниткою зіткалися шляхи й пішли в безвість, в сині степи.

— Що, як хто проїде ними і зоставить глибокі борозни? "Поцілуйте Мірту, коли вона ще не соромиться прийняти

від мене поцілунок". .

— А в жагучій таємній пристрасті остудити спекою його душу. І самій розтанути в тих поцілунках...

Уранці починався сонячний день. Дзвінкий, як золотий диск, як золоті струни, напнуті над долиною.

Мірта в білому фартусі, в старенькім брилі поволі йшла під гору, на баштан.

За плечима сапка, в руках біла хустка з їжею й водою.

Дорога йшла вузенькою стежкою. По ній п'явся високий деревій, кущі буркуну й поодинокі купки кульбаби.

Десь за придолинком манячів маленький возик, то зникав, то знову вставав на обрії.

Мірта думала: піти з ним! Взятись за руки і йти степом в мереживо далечини. Все йти і йти...

— То байдуже, що степ згорить. На хресті, на золотім хресті, сплетенім зі спілої пшениці, згоріти разом із степом.

То байдуже...

Поволі тюпала сапка суху землю.

А перед очима стоїть хрест, що світить на сонці.

— Як яскраво він горить!

V

Кілька дядьків в сірих піджачках міряли землю. Йоган сердито розмахував руками.

— Куди ти лізеш? Що ти міряєш?! —кричав Йоган.

— Гражданін, гражданін, не хвилюйтесь, будь ласка! — лагідно сокорів дядько.

— Я тебе питаю — твоя земля ?! — насідав Йоган.

— Земля обческа. Народня!

— Ти її купував, чи що? Ти її заробив?

— То нічого. Раз такий закон, щоб землю міряти... Значить, нада!

— По якому праву?!

— Закон такий, гражданін, вийшов, щоб, значить, усі землі поміряти.

— І поділити!

— То йди свою й міряй!

— А це твоя, чи що? — вискочив наперед червоний чолов'яга.— Ти хто такий тут? Що, твій нарід придбав цю землю? Брешеш! Блюдолизи царські! Годі вже панувати!

— Йди в свою Німеччину, там і купуй.

— Та ні, ти скажи, хто тобі дав право порядкувати моєю землею?!

— Закон такий вийшов. Не хвилюйтесь, гражданін! Йоган кричав, плювався, розмахував руками. Дядьки поволі з захопленням міряли землю.

VI

Сіно було свіже, зелене й пахуче.

Тисяча тисяч тонів зливались в один струмінь і входили в легені холодно-лоскотним подихом.

Гострі спиці сонця залазили в саму глибінь копиць і піднімали звідти щонайгостріші пахощі.

— Впивайся, земле! Радій власним пахтінням!

Тіло теж розпікалось, теж пахтіло; найтемніші почування вставали зісподу й хвилювали серце.

А десь подалі жалібно дзвеніла коса й співали сінокоси.

Гордій накладав на гарби великими оберемками. Вгорі червоніла яскравою хусткою Мірта. Бачив Гордій червоні кінці хустки, що тріпотіли в повітрі, червоне, сміхом залляте обличчя й пахучі м'які ноги.

— Ну, хутчій, хутчій!

— Чого тобі? — сердито обзивався Гордій.

— А ось на! — І Мірта кидала жмені сіна.

— А, підожди ж ти!

І коли Мірта зіскакувала з сіна, він, впіймавши, тиснув її.

Від неї пахло гостро сіном, і Гордій п'янів і гнався за Міртою наниз за річку. Мірта дзвінко сміялась.

Дзвенять луки в розпаленім повітрі. Білі плями сінокосів зливаються з струменями повітря.

Поволі сунулась гарба. Буркотіла, поскрипувала.

Гордій тяг за нею тьмяне почуття, клубковите, отруйно-солодке.

Вечір був темний, сухий, як стеблина сіна.

Мірта спала в клуні. В ній стояла душна теплінь і пашіла.

І думала:

"Коли б він був тут! Я б...

Я б розірвала своє серце й сказала: ось подивись, воно як спіла квітка на сонці, свіжа й пахуча. Пий і пий його!" Спала й відчувала.

Хтось близько-близько притиснувсь і пестить тіло. Сіном пахнуть жили. Ні, не сіном — прозоро-сонячними родами розливаються!

— Любий! Любий Стефане!

— Ні, це не Стефан. Це я.

— Хто ти?

— Хіба не впізнаєш?

— Ах, це ти, Гордію? Чого тобі?

— Мірто!

— Гордію, чого ти тут?

— Я так... тільки трошки...

— Ах, Гордію, не треба цього...

— Я тільки так, трошечки... Мірто, пожалій... Мірто! Мірто!

— Ай, зостав, Гордію! І не думай нічого! Це так сьогодні тільки пожартувала з тобою. Гордію, дурненький!

— Ганьблюєш мною! Не хочеш?

— Ну, що ти кажеш?!

— Пролетарій, наймит!

— Ах, ні, ні! Це я так. Зовсім не те.

— Я це добре знаю.

— Слухай, Гордію, я люблю іншого!

— Кого?

— Він далеко звідси. Дуже-дуже далеко.

— Я знаю!

— Нічого ти не знаєш. Іди краще спати.

Крізь плетінь поволі насував ранок. Свіжий, прозоро-роз-сипчастий. Родився новий день, так само дзвінкий і сонячний, але по-новому радісний.

VII

Вільгельм оглядав стоги на току.

— Хороший хліб у цьому році. Як золото!

Повне важке колосся визирало з-під привалених снопів.

— Але як мало! Як його мало! Хитав головою:

— Революція забрала! Прийшла: давай, Кравзе, хліба! Мусив давати. Але хліба нічого, хліба можна дати. Але землю? Нащо землю одбирати? Все одно нічого не вдіють з нею. Все одно прийдуть і скажуть: бери, Вільгельме, свою землю! Дай нам краще хліба. Земля мусить мати свого майстра. Ех-хе-хе! А де я візьму всім вам хліба?

Вільгельм хвилювавсь.

Увечері тихо говорив Йоганові:

— Ти, Йогане, у мене один. І все тобі господарство зостанеться. І земля, й худоба. Коли можеш боронити — не здавайся, бо чернь піднялась. Чернь! О, то дуже страшна штука! Вона прийде, й розтопче все в тебе, й сама не скуштує. Вона звалить, зруйнує працю розумну.

— Або господарство ціле буде, тату, або й нас не стане в живих.

— А мені більше нічого не треба, Йогане. Я тільки хочу помиритись із степом, або ні — порозмовляти, порозумітись. Так-то, Йогане! Міркуй сам, як краще. Я вже більше нічого не можу дати.

Пасма чуба тріпотіли під подихом вітру. Похиливши голову, Вільгельм ішов у степ.

Навколо розкидались сірі стерні, прибиті пилом. Сірі цілини жмурились од спеки.

Лише де-не-де білі гречки по-святковому оперезували обрій.

А далечінь пішла, хвиляста, безкрая — в один бік до моря, в другий — до далекої крем'яної гори Темрюка.

Вночі все спало солодким сном — і важко гупали в саду яблука.

VIII

Небо впало над самісінькі могили й смоктало важкі чорні ріллі. Смоктало й смоктало ледачими неповорухними туманами.

По дорозі гойдались сухі дерева й скаржились про минулі сонячні сни. Коли надійдуть вони знову?

Раз нагромадились хмари, густіли, совали по небу. І разом зморщились — і тріснули. Пішли зливи й блискавиці.

Різали небо на окрайці — і тоді в осяянні променів купчились великі громади на обріях.

Хтось розмахував шаблюкою й кричав:

— Крові! Дайте крові! Кров'яного потопу! Хтось стогнав у благанні:

— Дайте свіжого повітря!

А з ранку до вечора гупало. Наче хтось набирав чували каміння й пускав їх з гір.

Котились вони й тріскались один об один.

Хтось говорив, що йде справжня червона революція.

Але хто бачив її у степу?

Раз залопотів кулемет уранці, наче хотів сказати:

"З добрим ранком, панове фермери!" А опівдні прискакали зморені верхівці. Голосно тпрукали на коні, хутко зіскакували. Були червоні, розпітнілі й брудні.

— Папаша! Води можна напитись?

— О, ja, ja! Води можна.

— Може, й хлібця даси?

— І хлібця можна.

— Гаряченького хотілось би посьорбати.

— Лізбет, дай їм борщу! Вони поспіхом ковтали страву.

— Хто ви будете такі?

— Ніколи, папаша, потім розкажем!

— Ми з смолоскипами прийшли сюди, папаша!

— Запалили степи з усіх кінців. Хай горять!

— Ха-ха-ха!

— О, ja, jawohl! Степ горить і тріскається з усіх кінців. Що то буде?

— Весілля велике, всенародне!

— Ха-ха-ха-ха!

Хтось звернувся до Мірти:

— Ходімо з нами, красавиця, погуляти!

— За сестрицю будеш!

— Жалібницю!

Хтось подав соромну думку, і всі голосно зареготали. І поскакали в зелені тумани, де завзяті мужики котили каміння з гір.

IX

Степ горів з усіх кінців. У вечірню пору, як закутається довгими кінцями хустки обрій — вставали копиці вогню в різних кінцях степу.

Небо тоді насмалювалось до червоного, тріскучі іскри розлітались по землі й танцювали довгі язикаті хвости полум'я.

В один вечір запалала велика економія фон Дітмара.

В світлі полум'я скакали якісь довгі, покручені тіні, гоготіли, підкидали вогню, щось били.

І раптом почувся довжелезний крик юрби.

Тоді впали товсті стіни великого будинку. Ржали коні, ревла худоба, мекали вівці. І довго-довго кричав паровик, наче до порятунку. Тоді й він стих.

Зажурливий ранок сірими дощами умивав розмоклу землю, брудні руїни.

— Хто спалив оселі фон Дітмара?

— Хто розвалив усе господарство?

— Осіння ніч!

— Нарід!

— Революція!

— Ха-ха-ха! Революція!

— Ха-ха-ха! Держи коня довгогривого, як пуститься по степах!

Вітри студять гриву!

Дощі кучері розчісують!

І дрімали давні мовчазні могили.

Хтось прокричав надворі. А коли прокинувся Вільгельм — бачив: надворі ясно. ч

Тільки тінь од комори гострою шапкою впала на вікна.

— О, з*а! Йогане! Йогане! І тоді схопив шапку.

На подвір'ї на дроті бігав зляканий собака. Коні танцювали в саду. Горіли скирти, клуня.

Небо вкрило червоними шатами землю. Присідало, пекло й сушило вогнем ріллі.

І ті ж самі тіні танцювали, прискали на полум'я й гоготіли.

Вранці зостались дві старенькі коняки та тільна корова й бузівок. Ще пізніше на городі знайшли свиню з присмаленим хвостом.

Ніхто нічого в домі не говорив.

Лише Вільгельм ходив, розмахуючи руками, та приговорював стиха:

— О степ! Ой мій степ! Нащо ти скарав мене старого? Що тобі заподіяв я?

Увечері Лизавета, стогнучи, говорила:

— Сьогодні липи снились уві сні. Так тихо шелестіли. Я все думаю, коли ми з тобою поїдемо туди? На чистій лавочці сидіти й дрімати... Ай, Господи, Господи! Чи то ж доведеться? Все це тільки сон — і степ, і діти, й господарство.

— Липи! — сердито обзивався Вільгельм.— Які тобі липи, коли ми стали старцями!

— Все це тільки сон!

— Ну, то й спи краще!

Хтось тихенько по суточках, попід стріхами прошепотів у степах:

— Червоні тікають.

Тої ночі Гордій одв'язав великого вороного коня з лисиною на лобі в чужій стайні.

Осідлав його, легенько сів і з тихою, лагідною усмішкою пустився в темінь степів.

Було хмарно, але хмари розривались на клоччя, ковтуни, клубки.

Перед очима горіла одна червона волохата зірка. Гордій тихо говорив:

— Сьогодні наше свято! Держіться, братця, кріпко! І тиснув приязно коня.

Одну хвилину згадав за Мірту. Щось боляче стиснуло серце.

Але хутко на вустах встала та ж сама лагідна усмішка.

— Сьогодні наше свято — червоне свято осені!

— Хай живуть Гордій з усіх кінців світу! На ранок мусив бути легенький мороз.

X

Білі марева з моря довго дудали в димарі. Все чекали відповіді.

Але ніхто їх не кликав.

Тоді білі марева почали гупати важкими бовтами — глушили рибу.

І ніхто їм не відповідав, лише люди стали ховатись у глибінь землі.

Білі марева вилізли з моря, стали й сказали: "Рідна, свята земле!"

Довгі, хмурі простори слались навкруги.

Сірі степи й стерні, мовчазні оселі...

Білі марева крутили вуса, силились радіти.

"Радій, земле! Радійте, люди! Прийшли визволяти!"

Степи хмурились. Один раз лише сказали:

"Ну, що ж, гуляйте, коли ваша охота".

Свистіли об стеблини вітри, у вітрах — нагайки. І знову тікали люди, й знову горіли старі ожереди десь далеко, по людських селах.

Цього разу запустили дощі надовго, довго.

І полоскали землю. Білими шумами пінились і полоскали землю знову від ранку й до ранку.

Раз прискакали білі верхівці до Кравзе. Попросили напоїти коней, а самі зайшли до хати покурити, погрітись.

— Видно, вам жилось добре? — поспитав один.

— О, ja!! Jawohl!! Жилось добре,— сумно відповідав Вільгельм.

— А тепер?

— Тепер нічого нейт! Усьо било, нічого нейт!

— Революція?

— Революція.

Хтось смаковито вилаявсь.

— Нічого, дедушка, все це повернеться.

— Ні, не повернеться! Раз піднявся пожар, довго не потушиш!

— Заллємо кров'ю, а потушимо. Усю сволоч виріжемо!

— О, ні! Кров'ю не затушиш! Ще більш розпалиш!

— Ну, то побачимо!

Кинули цигарки, сплюнули. Махнули рукавичками:^

— Ну, скоро побачимось,— і задзвенькали острогами.

— Свистуни! І вони затушать. Вільгельм сердито плюнув.

XI

Йоган сідлав коня, прив'язував клунки.

— Куди ти, сину?

— Я йду до них.

— Куди?

— До білих.

— Що ти робиш, сину?

— Я далі не можу! Не можу терпіти!

— Наше діло працювати на землі!

— А коли землю одбирають? Коли працю руйнують різні пройдисвіти?!

— Тоді терпи. Хлібороб терпінням вивозить.

— Я не можу бути рабом.

— О, ja! Хто каже — рабом?

— Коли бій, треба всім іти битись. Нема чого чекати, хто кого переможе. Я йду.

— Куди ж ти?

— До білих.

— Таки до білих. Плохо твоє діло!

— Чому?

— Свистуни! По всьому — свистуни. Не для нас вони.

— Вони стоять за правду.

— Вони просто гуляють. Це їм до вподоби — от і гуляють. Йоган прощавсь. Мірта й Лизавета плакали. Вільгельм

суворо похнюпив голову. Мірта довго проводжала.

По підгір'ю меншала пляма, покірно сунула в сиву далечінь. Щодалі ставала м'ячиком, крапкою. А пізніш змішалась з билинами.

Увечері горів тихий каганчик на вікні.

Мірта пряла. Лизавета плела панчохи й дрімала.

— От і тихо стало. Колись стільки шуму, мороки, а тепер сиди й слухай, як шумить степ. Добре бути пролетарем, бідняком,— говорив Вільгельм.— Головне — нема турбот.

З кухні чути було, як тупала в стайні коняка. Вільгельм думав:

"Завтра треба везти у вітряк жито самому. Але то нічого". XII

З Мюнхена знову надійшов лист. Стефан писав:

"Скільки часу пройшло, а я й досі не маю звістки від вас, мої любі. І це тривожить моє серце.

Я остаточно заплутався тут. Я все думаю, що то значить — чесність, гуманність, братолюбство і низка інших цяцьок, які людність вигадала, коли вони не мають ніякого грунту під собою. В ім'я братолюбства й справедливості криваві ріки стікають в землю, в ім'я справедливості люди пухнуть з голоду. Наука дійшла до спізнання дивних сил у природі і пускає це, щоб знищити люд.

Де ж тут правда у світі Божому?!

Я бачу, що все, що діється — не так, не так; і моє серце стискує глибока розпука.

Моє присвячення на службу Богові — це даремна офіра, Це — життя, викинуте на смітник.

І я думаю — навіщо я витратив кращі роки на науку?

Яку користь я можу принести людові? Кричати до Бога, коли він мовчить,— все одно, що бити у порожній чавун.

В ім'я його можна творити, він же буде мовчати.

Кому користь стане з того?!

Словом, любі мої, в моїм серці глибока розпука. І я вже не бачу порятунку від того і шляхів інших. І ні про віщо не думаю.

Чому ви не відповідаєте? Я хотів би дістати хоч кілька слів од Мірти. Мені здається, лист до вас, як тихий струмінь, що студить спеку, був би загоїв всі виразки.

Ваш Стефан"

Старий хитав головою.

— О, які то вже часи настали, коли й Стефан заплутавсь. Така голова — і заплутавсь.

— Це тому, тату, що в Німеччині стало важко жити,— тихо зауважила Мірта.

— О, ні! Ні! Не тому. Це тому, що світ збився з пантелику. Пішли пожежі, руйнування. Горить земля, горять наші степи!

— Нічого, тату! Хай горять. Викрешеться новий вогонь, нові степи простеляться!

— Це ти так, доню, говориш? — здивувався Вільгельм.

— Так я думаю,— тихо ^відповіла Мірта.

— Звідки це в тебе взялося?

— Так. Як пішов Гордій, я все зрозуміла.

— Що ж тут Гордій?

— Так. Він був споконвіку наймитом, працював на чужих, що за користь йому була жити?

— А їсти що буде? Як ти гадаєш? Але Мірта не слухала.

— А як повіяло волею, ожив він, випростався, став лицарем.

— Гордій? — обурено крикнув Вільгельм.— Твій Гордій харцизник, бандит, головоріз. Чого це ти так захищаєш його?

— Нічого. Я тільки так кажу. Відчув чоловік, як його тягне на волю, й пішов.

— І Йоган пішов. Але що з того? Доки не нап'ються крові, не втихомиряться. Все це нічого. Знаєш, скільки не ремонтуй старого плуга, а толку мало буде. Треба буде заново будувати все-все. І степи тоді стануть нові, і людей тоді на них нових треба. Ось що буде. Але як і куди воно піде — ніхто того не знає. А здуру й б'ються.

Старий засунув люльку в рота й знову в задумі плямкав.

XIII

Сухі билини в степу обкипіли кригою. Білий туман в первісній нестямі носився над байраками.

А з туманів глухо гупало — хтось курив товсту сигару.

І ось раптом крижаними степами проскакали білі верхівці. А ввечері глухо дударили товсті димарі на морі:

— Пу-у-у! Пу-у-у!

Обірвався перший день і спав кудись у калюжу.

А на другий день скакав верховець по дорозі. Прискакав до колонії, витер піт на лобі. Далі поскакав до Кравзе. Заскочив, погрів руки, кинув листа. і

Йоган писав:

"Наші справи програні. Мене ви більш не побачите. Цими днями ми виїздимо зовсім звідси, за кордон, а куди саме, не знаю. Прощайте, не турбуйтесь. Не побивайтесь за господарством. Раз усе гине, що за клопіт про господарство? Цілую всіх".

Хмурився вечір. Лунко гупало з моря.

З металургійного заводу бадьоро обзивались робітники.

Плутались в ту пору у замерзлих коліях четверо стомлених коней. Гурт вояків підганяв. Не підганяв, а й сам плутався стомлено, похнюпивши голови.

Коли порівнялись з Кравзе, спинились, запалили цигарки.

— Папаша, коні є?

— Нема. Тільки одна.

— То нічого. Міняйсь, ребята!

— Аз чим же я зостанусь?

— З червоними, папаша!

— Іа?!

— Так, так. На розплід вам зоставляємо! Ха-ха-ха! Вояки запалили цигарки, цвіркнули крізь зуби й подалися.

— Значить, кінець? — тихо поспитав Вільгельм.

— Кінець! — щиро відповів вояк.

— Ну, то ще побачимо,— задирливо сказав другий, і сам усміхнувсь.

XIV

Дядюшки ходили в чорних кожухах з великими книжками під руками.

— Планова комісія!

Максим Стратон лагідно сокорів.

Підстриг бороду, причепурився. Чорні очиці по-святковому

ДИВИЛИСЯ.

— Велике народне діло на скрижалях золотих буде записано— треба по-святковому чинити його!

Так колись, як ходили святити жита, з побожним настроем носив корогву.

— Степи наші споконвіку були, гражданін,— говорив він Вільгельмові Кравзе.— І люди тут споконвіку наші сиділи. Старі козаки їх споконвіку боронили тут. Наші чумаки утоптали їх. От тепер вони знову й повертаються до нас.

— То це ти прийшов одежу одбирати, щоб одягти свої степи?

— Не хвилюйтесь, гражданін. Все буде зроблено по закону.

— Бери, бери. Останні штани стягай.

— Не хвилюйтесь, гражданін. Ми й вам зоставимо. Всім по справедливості.

— Ну, іще що в тебе написано?

— Візьмемо: інвентар, повозку, трохи хліба.

— Хліба! А я з чим зостанусь? Мало чи восени забрали?

— Что ж ти хочеш, товарищ, сам жрать, а другім не дайош?—грубо пристав матрос.

— Не, не хочу, а нічого в мене не зостанеться.

— Нічого, ми помиримось. Все буде гаразд. Ходили, перевертали, накладали на підводи.

З кожною хвилиною щось визволялось насподі у Віль-гельма.

Коли виїздила остання підвода, Вільгельм сміявсь.

— Щасти вам, Боже, що розгрузили! Ха-ха-ха-ха!

— Ну, що ж ми будем делать? — плаксивим сміхом по— —спитав у Мірти.

— Нічого. Будем працювати, як і всі.

— Як і всі. Потихеньку-полегеньку. Ха-ха-ха! Годі, старий, тягти лямку. "Тпру",— сказала коняка й стала... Ходімо до хати.

Увечері заснувалося небо сірими пухкими хмарами.

Легкі сніжинки в задумі сідали на плечі.

Мороком сірим укрився степ. Його ніби й не помітно було.

— А все ж, може, так і краще,— говорила Мірта.— Ніхто не кине ніякого докору. Скільки зможемо, випрацюємо; скільки треба, з'їмо.

— Може, й так,— загадково відповів Вільгельм.

А лягали в нетопленій хаті, кутались в зоставлені пуховики.

Весняні струмені зелені й прозорі. В них родиться нова думка, що ллється гарячими хвилями в повітрі.

Родять її розпарені ріллі, гострі зелені спичаки, пухлі бруньки — родять її нові, спочилі землі.

Вогкий вітер студив з моря і гнав4 руді сніги все далі й далі на північ.

Увечері лягали сині присмерки, легкі, як павутинки.

Мірта виходила під гору, на горбик, і слухала. І зморені груди п'яно вбирали свіже повітря.

А на заході червоним юним золотом горіла заграва.

Хтось далеко бив завзято в червону дошку, й звуки від того розлягались, як тихий стогін, в придолинках.

Мірта думала: піти б у сині присмерки. І йти все далі й далі, заплющивши очі.

І згоріти на золотім хресті, сплетенім з спілої пшениці.

Раз приїхав у синіх присмерках верховець.

Був він увесь темний, і вороний кінь нетерпляче стукав копитом.

Верховець глухим голосом поспитав Мірту. Та вийшла, закутавшись білою хусткою.

— Не впізнаєш? — тихим голосом поспитав.

— Гордію?!

Гордій тихо посміхнувсь. Був він лагідний, причепурений, в зеленій англійській шинелі.

— Звідки ти?

— Я — червоний!

— Червоний?

— Авжеж.

— Як ти забився сюди?

— Приїхав провідати тебе. Очі горіли рясною ласкою.

— Я все за тим, Мірто.

— А що тобі треба?

— Тебе.

— А-а... Зажди... зажди...

І зашепотіли два гарячі струмені в синіх присмерках весни. Над світанок однієї ночі мандрувало два богомоли... Коні їхні дрімали й спотикались, все поволі посували в глибінь степу.

Коливали головами обидва богомоли. Здалеку здавалось, що вони ні на крок не посуваються наперед.

В ту пору сміялась ранкова заграва рясним розсипчастим золотом.

Кидала вогненні стрічки в небо і колола гострими списами сизі хмари.

Тоді верхівці протирали очі, дивились одне на одного, жмурились і сміялись.

XVI

— Мірто, Мірто! — бігав старий.— Де Мірта? Мірта не обзивалась.

Вільгельм обійшов сад, напівзруйновані оселі. Чорна порохня від пожежі дратувала око.

— Мірто! Де ти?

Маленький слід копит ішов під гору.

Вільгельм пішов по слідах. Щодалі сліди копит ставали чіткіші.

Коли зійшов на гору, почав бігти.

І біг, чудно трюхаючи старим задом, наче танцював. За вітряком упав і довго лежав, прижмурюючись одним оком на сонце.

Підняв голову й бачив:

Колонійський ліс синій. Гострі пахощі молодих пуп'янків долітали звідти. Скиглили галки, складаючи гнізда.

— Весна!

Талі струмки вливаються в груди, а там сичать, як на розпаленім залізі.

— Це ти, степе, одібрав у мене єдину радість!

— Мірто! Мірто! — кричав хриплим голосом.

Але прудкий вітер підхоплював слова й розбивав їх тут, зразу ж.

Увечері старий тихо скаржився Лизаветі, перебираючи збіжжя в скрині:

— Які шовки були в неї. Ось із Ляйпціга, тітка прислала, яка прекрасна тканина! Вона горіла на сонці, як вбрання королевине. Ось білі атласи — від бабусі! Ай-яй! Я все думав, Мірта й Стефан — прекрасна пара була б!

— Я все думала, ми будем всі в Берліні. Я знову буду слухати, як мої липи шелестять. І Мірта моя коло мене. І мої маленькі білі онуки. Я все думала,— говорила в задумі Ли-завета.

В ту ніч над чимсь довго сидів у задумі Вільгельм.

Біла дача над морем. Нині шпиталь-санаторій для чер-воноармійців.

Мірта вся в білому стомлено ходить між ліжками.

— Сестриця, дай водиці!

— Сестриця, поправ мені постіль, всі боки перележав. Двоє завзято гуляли в шашки.

— Сестриця! В мене серце болить. Загой чим-небудь! Мірта суворо поглянула на нього.

Дехто засміявся.

— Що, хіба не можна?

— Як роздавати на всіх, то що ж тоді собі зостанеться,— відповів інший.

Увечері Мірта йшла додому, в тихий будинок під горою. Одчиняла вікно й дивилась.

Унизу були глибокі балки, зарослі садами й виноградниками.

Сади починали цвісти рясним п'яним цвітом.

А далі було море безкрає, з хвилястими гребенями, зелено-молочне в світлі місяця.

Мірта думала: які то речі є, що кружляють навколо себе й шумлять. ,

І не могла пригадати.

З тої пори, як виїхала з Гордієм, все дивно переплуталось, виступило перед очима в новому освітленні.

Мірта думала: десь далеко горять червоні вогні. І люди йдуть до них по коліна в крові і з щасливою усмішкою на вустах.

Але хто оцінить і взнає її маленьку офіру?

І думала ще: як важко кидати серце під ноги іншим.

Місяць горів на хвилях моря і сміявся.

— Ні, ні. Цього не треба. Вона згадала колонію.

Мабуть, у неї хуторянська душа, тому так вразливо приймає усе, що діється.

Але вона стане справжньою червоною.

Білі абрикоси сплітались у мереживо й дурманили повітря.

Мірта впурнула в білі тумани й застигла.

Гордій прийшов пізно. Був чимсь роздратований.

Скоса поглянув на Мірту.

— Чого ти смутна?

— Не знаю. Мабуть, вечір розварив.

— Е, що там вечір!

— А що це, по-твоєму?

— Стара буржуйська кров заговорила. Ти все не можеш забути старого життя.

— А тобі що до того?

— Нам треба йти до нового. Спалити, забути за все. Такі, як ти, тягнуть униз.

— Ну, то викручуйся й запали таких, як я.

— Як я можу запалити, коли ти серце рвеш на часті?!

— Ну, то я не винна.

— Не винна?

— Я ж тобі казала: я йду через тебе, по тобі за другим.

— То чого ти йшла тоді?

— Тобі видніш було.

— Я знаю, ти кохаєш того німця, попа.

— Ну, то вирви з серця. ^

— Ех, ви, буржуазія! Спалить би вас усіх. Не мучили б інших.

Він сердито вилаявсь і ліг спати.

В ту ніч довго туманилась далечінь, а під ранок зазеленіла й стала вогкою.

Тоді Мірта схилила голову й задрімала.

XVIII

Останній лист від Стефана був справді дивний і несподіваний.

"Ви, мабуть, здивуєтесь і не повірите цій звістці,— писав Стефан,— але я всі заплутані вузли розірвав одним кроком. Нині я — спартаковець. Хай не злякає вас ця звістка. З усього я не бачу іншого виходу, як вступити до спартаківців і оновити всеньке життя шляхом соціяльної революції. Ми йдемо поруч з російськими комуністами й вітаємо вашу революцію.

Хотів би я знати, як до цього поставиться Мірта?" Старий похитав головою й нічого не сказав. Увечері з ціпком в руках подибав під гору. Там під вітряком завсіди любив сидіти. В чулих крилах шелестіли голоси степу. Вільгельм любив слухати цей шелест.

Навколо зеленіли простори й пахло весняним ростом, м'яким, пестливим.

Хотілось впасти й дрімати в шелесті житів.

— Але чому ти, степе, ніколи не хотів зрозуміти мене? — жалібно питав Вільгельм.

Було болісно, що в цю пору так юно-радісно пишається степ.

А на серці зостались самі черепки.

Так довго сидів і дивився на могилу, що хмурилась в легкій сутіні вечора. '

Ось там у могилі хтось увесь вік стежив за ним, і капостив, і гнав з цих степів.

— За що? За те, що так уквітчав, обробив, підперезав зеленим хлібом?

— Не за те, не за те.

— Що маєш чужу душу!

Тоді виліз на піддашки в млині. Вийняв сірника й легенько чиркнув. Маленькі жартовливі віхтики гралися на стрісі. І раптом щось застогнало, тріснуло. Велика копиця вогняна простяглася в небо й

закуріла. Одсвіти падали далеко через байрак, до могили. І там, здавалось, хтось темний танцював. А вгорі куйовдились білі хмари. З-поміж них грізно дивився суворий Водан. Розпатлане волосся йому гралося з вітром. Вільгельм усміхнувся, хвилину постояв і пішов додому.

— Лізбет! А, Лізбет! Ти не спиш? Лизавета обізвалась.

— Збирайся в дорогу.

— Куди? До Берліна? Під тихі липи?

— Під тихі липи.

— О, mein Gott! Mein lieber Gott! 1

І вперше Лизавета засміялась по-дитячому радісно й заплакала.

Вони зв'язали дві білі хустки і з паличками в руках вийшли в степ.

Вітряк ще червонів.

У світлі його дві зігнуті тіні повзли по землі. Інколи спинялись, вдивлялись в далечінь і знову повзли далі.

Лизавета шепотіла:

— О, mein Gott! Mein lieber Gott!

1 О, мій Боже! Любий Боже! (Нім.).

По весні Мірта ніяк не могла заспокоїтись. Зелено-білі ночі дратували.

І згадувались тихі степові простори, тихі стогони ночі, вогкий подих вітру в темряві.

Одного дня увечері вона одв'язала коня й поволі потюпала. На третій день була на місці.

Здивувало нове погорілля. Важкий вал вітряка обсмалений розтягся на цілині.

Мірту зустріли спорожнілі будівлі. В кімнатах було все порозкидане.

В лахміттях знайшла листа від Стефана, прочитала й почервоніла.

Тоді вийшла, обійшла сад. Він був густий, соковитий, але занехаяний, не прочищений.

Мірта вийшла, одв'язала коня й пустила в степ. Кінь, легко киваючи вуздечкою, поволі подався в простір. Коли одійшов подалі, ви брикну в і побіг тоді в далечінь. Почувала: щось муляє, дратує. Скинула черевики, пішла боса.

Йшла м'якими холодними травами. Відчувала, як поволі щось стигне й радіє під серцем. На душі стало легко.

Від роси, що лоскотала ноги, у тілі ткалася нова тканина, ніжна, як шовк.

Тоді очі дивилися широко розкритими, прозоро-блакитними озерами.

Глибоко приймали нову радість землі. Мимоволі вабив до себе вогкий вітер з моря. Мірта пішла назустріч йому.

На ранок сиза, ніжно-блакитна стрічка лягла на березі моря, а сонце червоніло й сміялось. Мірта сіла й радісно передихала. В задумі брала камінчики й пускала в море. Камінчики м'яко булькали, Мірта ж говорила:

— До Берліна! До Мюнхена! Камінчик за камінчиком:

— Плюсь! Плюсь! Плюсь!

Травень, 1923 м. Лубни